

DAVID ABADÍAS I AURÍN

BREU HISTÒRIA DE L'ESGLÉSIA A L'EDAT MITJANA

FACULTAT D'HISTÒRIA ECLESIASTICA, ARQUEOLOGIA I
ARTS CRISTIANES ANTONI GAUDÍ
FACULTAT DE TEOLOGIA DE CATALUNYA
2015

Foto de la coberta: Gregori el Gran (540-604).
Ivori alemany del segle x. © Kunsthistorisches Museum, Vienna.

© Facultat d'Història Eclesiàstica, Arqueologia i Arts Cristianes Antoni Gaudí
© Facultat de Teologia de Catalunya

© David Abadías Aurín

Barcelona, setembre 2015

ISBN: 978-84-943641-4-3
Depósito legal: B. 17453-2015

Impreso en EDICIONES GRÁFICAS REY
Albert Einstein, 54 C/B. Nave 15 – Cornellà de Llobregat (Barcelona)

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ	15
TEMA 1. BISBES I MONJOS: MOTORS EVANGELITZADORS: CONTINUÏTAT I EXPANSIÓ	
Els inicis del món nou: Els segles v i vi	17
El rol episcopal durant els segles v i vi	19
El canvi de la situació de l'Església del segle iv a l'Església del segle vi	20
Els diversos models evangelitzadors	21
Gregori el Gran	22
Les obres de Gregori el Gran	25
TEMA 2. EL NAIXEMENT DE LES ESSLÉSIES NACIONALS	
Una nova era d'estabilitat a Occident	29
Els pobles germànics: arrianisme i paganisme	30
Les relacions entre les esglésies cristianes i els nous regnes	31
L'Església visigoda	32
L'Església merovíngia	33
Les esglésies anglosaxones	34
L'Església irlandesa	35
L'Església a Itàlia	36
L'Església nord-africana	38
La crisi de les esglésies nacionals	39
TEMA 3. L'ORGANITZACIÓ DE LA VIDA DE LES ESSLÉSIES NACIONALS	
La cristianització del món rural dels segles vi al viii	43
Les conversions al catolicisme dels nous pobles germànics	44
Els canvis del model eclesial tardoromà i la decadència de les seus metropolitanes	45
L'acció pastoral del monacat	47
La litúrgia de les esglésies nacionals	48
Els concilis de les esglésies nacionals	50
La regulació de la vida sacramental i canònica	50

El món cultural dels segles v al vii i els últims Pares de l'Església occidental	51
TEMA 4. LA IRRUPCIÓ DE L'ISLAM A L'ORIENT CRISTIÀ	
La irrupció de l'Islam	55
Mohammed, el profeta	57
La conquesta de l'Orient i el sud de la cristiandat	58
La doctrina islàmica	60
El microcosmos religiós de l'Orient Mitjà	62
L'Islam del segle vii al segle ix	63
El debat actual	65
TEMA 5. LA TRANSFORMACIÓ DE L'IMPERI ROMÀ D'ORIENT	
L'Imperi Romà Oriental dels segles v i vi	67
L'Orient cristià dels segles v al vii	69
El monacat cristià a Orient entre els segles vii i x	70
El monotelisme i el Concili de Trullo	71
El conflicte iconoclasta	73
La primera fase de la controvèrsia iconoclasta	74
La segona fase de la controvèrsia iconoclasta	75
L'enfortiment del Patriarcat de Constantinoble als segles ix i x	76
TEMA 6. LA TRANSFORMACIÓ DEL REGNE DELS FRANCS	
Els merovingis	79
L'Església merovingia	80
Els majordoms reials	81
El cop d'estat dels carolingis	82
L'Església i el cop d'estat carolingi	83
El papat durant el segle viii	84
La donació de Constantí	85
L'origen de la idea de la teocràcia pontifícia	86
Carlemany	87
L'imperi cristià	89
TEMA 7. EL RENAIXEMENT CAROLINGI	
L'Imperi carolingi després de Carlemany	91
La reforma eclesial	92
La renaixença cultural carolíngia	93
La recuperació del llatí i de les obres clàssiques	94
Les escoles palatines i eclesiàstiques	96
La reforma litúrgica	97

La reforma monacal	98
El nou rol del papat	99
La reforma canònica	102
TEMA 8. L'EVANGELITZACIÓ DELS POBLES DEL NORD I DE L'EST D'EUROPA	
Els pobles del nord	105
L'inici del malson víking als regnes anglosaxons	106
Els atacs víkings a l'Imperi carolingi	108
La conversió dels invasors	109
Els pobles de l'Est: els eslaus i búlgars	111
L'Església búlgara i els conflictes missioners entre llatins i grecs ..	112
Les lluites patriarcal bizantines	113
TEMA 9. EL PAPAT DEL SEGLE IX AL X: DE L'EDAT DE FERRO A L'EDAT DAURADA	
El <i>Liber Pontificalis</i>	117
Els papes i els francs (segles VIII-IX)	118
Balanç de l'aliança entre el papat i els carolingis	120
Les ràtzies dels àrabs	121
El papat i les faccions romanes (segle X)	122
Balanç del papat durant el segle X	123
El monacat dels segles X i XI: La llavor de la Reforma	125
Cluny	126
TEMA 10. EL PAPAT I L'ESGLÉSIA DELS SEGLES XI I XII: LA REFORMA GREGORIANA	
L'Església romana a inicis del s. XI	129
La feudalització de la societat	131
L'Imperi Romanogermànic i l'Església de Roma	133
La reforma de l'Església del segle XI	134
El pontificat de Lleó IX (1049-1054)	134
Els pontificats de Víctor II (1055-1057), Nicolau II (1057-1061) i Alexandre II (1061-1073)	136
El pontificat de Gregori VII (1073-1085)	137
La Lluita d'Investidures	139
El compromís del Concordat de Worms (1122)	141
TEMA 11. L'ESGLÉSIA ORIENTAL DELS SEGLES X AL XIII	
L'Imperi Bizantí dels segles X i XI	143
L'Església ortodoxa dels segles X i XI	144
El Concili de Clermont i l'alliberament de Jerusalem (1095)	146
La qüestió moral de les croades	147
Cronologia de les croades (1096-1291)	150

Balanç de les croades a Orient	153
TEMA 12. L'ESGLÉSIA OCCIDENTAL DURANT ELS SEGLES XII I XIII: EL RENAIXEMENT MEDIÉVAL	
El Renaixement del segle XII	155
El deute del segle XII amb els centres culturals precedents	156
El Renaixement espiritual dels ss. XII i XIII. Les noves fundacions ..	157
Les escoles catedralícies	158
La recuperació de la jurisprudència romana	159
El dret i l'Església	161
La reforma sacramental	163
TEMA 13. EL DESVETLLAR INTEL·LECTUAL I TEOLÒGIC DELS SEGLES XII I XIII	
Els antecedents	167
El naixement de la universitat	169
La universitat de Bolonya	170
La universitat de París	171
Els estudis universitaris	172
Els mètodes i els grans mestres	173
El mal de l'heretgia	175
Les primeres heretgies dels segles XI i XII	176
El concepte d'heretgia	178
TEMA 14. EL PAPAT I L'ESGLÉSIA DEL SEGLE XIII: LA TEOCRÀCIA PONTIFÍCIA	
La nova organització curial	181
Els instruments de la centralització papal: Els sínodes i els canonis- tes	183
Els grans pontificats del segle XIII	184
El col·legi d'electors i l'evolució dels conclaves	185
El pontificat d'Innocenci III	186
Els càtars	188
La crisi de la monarquia papal	190
Bonifaci VIII	192
La teocràcia pontifícia dels segles XIII i XIV	193
TEMA 15. LA CRISI DEL PAPAT DELS SEGLES XIV I XV: EL CISMA I EL CONCILIARISME	
El papat a Avinyó (1305-1378)	197
L'Europa del segle XIV	199
La doble elecció de l'any 1378: L'inici del Cisma	201
La particularitat del Cisma del 1378	203

Les primeres reaccions per solucionar el Cisma: El Concili de Pisa (1409)	204
La fi del Cisma: El Concili de Constança (1414-1418)	206
El primer triomf del Conciliarisme: Els concilis de Pisa i Basilea ..	208
El Concili de Ferrara-Florència-Roma	210
TEMA 16. TEOLOGIA, PIETAT I HERETGIES DELS SEGLES XIV I XV	
De l'Escolàstica a l'Humanisme	215
John Wycliff i els lolards	218
Jan Hus i la reforma hussita	220
Els nous moviments de pietat i religiositat dels segles XIV i XV	223
La <i>Devotio Moderna</i>	224
TEMA 17. L'ESGLÉSIA A CATALUNYA DURANT L'ALTA EDAT MITJANA (SEGLES VIII-X)	
El regne visigòtic en el segle VIII	227
L'Església visigòtica sota dominació àrab	228
L'arribada dels carolingis	230
L'adopcionisme i el bisbe Feliu d'Urgell	231
Els comtats catalans sota els carolingis (segle IX)	232
L'Església catalana durant el segle IX	233
La Catalunya independent	235
L'Església catalana i la independència dels comtats catalans	236
L'Església a Catalunya al tombant del segle X	238
TEMA 18. L'ESGLÉSIA A CATALUNYA DURANT LA BAIXA EDAT MITJANA (SEGLES XI-XV)	
La vida ordinària de l'Església a Catalunya en el segle XI	241
La reforma gregoriana a Catalunya	245
El Cister a Catalunya	247
El problema del catarisme	248
Els nous ordes del segle XIII	252
L'església a Catalunya al tombant del segle XIV	254
L'església a Catalunya i el Cisma d'Occident (segles XIV-XV)	255
APÈNDIX PRIMER: HISTÒRIA DE LA CÚRIA ROMANA (SEGLES V-XVI)	
Història del terme <i>cúria</i>	259
La cúria romana tardoimperial i altmedieval (segles III-XI)	260
Els sínodes romans i la cancelleria apostòlica	261
La reforma de la cúria romana (segles XI-XIII)	262
Els cardenals i el naixement dels dicasteris	263
La cúria romana durant el període d'Avinyó (1309-1377)	265
La distribució de funcions dels dicasteris	266

La cúria romana des del Cisma d'Occident al Renaixement	268
La cúria romana abans de la reforma de Sixte V (1585-1590)	269
APÈNDIX SEGON: LES ELECCIONS PONTIFÍCIES (SEGLES I-XVI)	
L'elecció dels bisbes de Roma entre segles I-III	273
L'elecció dels bisbes de Roma entre el segle IV i el segle VII	274
Les eleccions pontifícies a l'Església altmedieval (segles VIII-X)	276
Les eleccions pontifícies durant la Reforma Gregoriana (segles XI-XIII)	277
Les eleccions papals dels segles XIV al XVI	279
COMENTARIS DE TEXT	
Text 1: Carta del papa Gelasi a l'emperador Atanasi (any 494)	283
Text 2: De la Regla de Sant Benet (cap. LVIII) sobre l'admissió dels nous germans	284
Text 3: La conversió de Recared al catolicisme (586-589)	285
Text 4: Regla Pastoral de Sant Gregori el Gran. De la vocació a l'ofi- ci pastoral (any 591)	285
Text 5: Instruccions de Gregori el Gran a Agustí de Canterbury sobre l'evangelització	286
Text 6: Les missions de Sant Agustí de Canterbury (597-604)	287
Text 7: La <i>Digesto</i> de l'emperador Justinià: L'estat de les persones en el Dret romà	288
Text 8: Unitat litúrgica en territori britànic: la litúrgia romana s'im- posa a la celta	288
Text 9: Sures de l'Alcorà	289
Text 10: Sobre el decret contra les imatges de l'emperador Constantí V (754)	290
Text 11: Coronació de Carlemany (800)	290
Text 12: Escrit d'Alcuí de York sobre els poder del món (799)	290
Text 13: Decrets carolingis sobre l'evangelització dels saxons (772- 804)	292
Text 14: Argumentació de Foci sobre les diferències entre Roma i Constantinoble	292
Text 15: Crònica de l'evangelització dels eslaus per Ciril i Metodi (segle IX)	293
Text 16: Fundació del monestir de Cluny (910)	294
Text 17: <i>Dictatus Papae</i> de Gregori VII (1075)	295
Text 18: El Concordat de Worms (1122)	296
Text 19: La crida a les croades d'Urbà II a Clermont (1096)	296
Text 20: Els estatuts de l'orde del Cister (1134)	297
Text 21: La creació de l'Imperi Llatí de Constantinoble (1024)	298

Text 22: Obligatorietat anual dels sacraments. Concili Laterà IV (1215)	298
Text 23: Butlla <i>Unam Sanctam</i> de Bonifaci VIII (1302)	299
Text 24: Marsili de Pàdua: El concili universal com a autoritat suprema (segle XIV)	299
Text 25: Els quatre articles dels hussites de Praga (1420)	300
LLISTAT DE PAPES DE L'EDAT MITJANA	303
CRONOLOGIA DELS CONCILIS ECUMÈNICS I GENERALS MEDIEVALS	305
CRONOLOGIA DE L'ESGLÉSIA MEDIEVAL	307
ÍNDEX ONOMÀSTIC	317
MAPES	327
BIBLIOGRAFIA	341

INTRODUCCIÓ

Aquest manual ha sortit com un recull més estructurat i complet de les classes d'Història de l'Església de l'edat medieval impartides en els darrers set anys primer a la Facultat de Teologia de Catalunya i actualment en la Facultat Antoni Gaudí d'Història de l'Església, Arqueologia i Arts Cristianes.

La seva primera intenció és esdevenir una eina útil per als alumnes, els quals tindrien a les seves mans una versió sistematitzada, corregida i ampliada dels apunts que normalment se'ls dona, així com també del contingut que s'imparteix durant el curs.

Aquest llibre, com el seu mateix títol indica, és una versió resumida d'un conjunt de matèries i esdeveniments molt més gran. En aquest sentit sóc plenament conscient de la quantitat de temes i estudis que no han pogut ser inclosos en aquest, per raons òbvies, però que espero que la bibliografia proposada al final de cada tema pugui ajudar a suplir aquesta mancança a tots aquells que vulguin continuar l'estudi i l'aprofundiment de les matèries.

El manual consta de divuit temes i dos apèndixs. Del capítol primer al novè es tracta l'Església durant l'Alta Edat Mitjana. Del capítol desè al setzè, de l'Església durant la Baixa Edat Mitjana. Seguidament, en els dos capítols següents, oferim una visió més propera sobre el territori. Per tant, els capítols dissetè i divuitè tracten sobre l'Església a Catalunya durant l'Alta i la Baixa edat Mitjana respectivament. Finalment, oferim dos apèndixs que es centren en dues realitats importants de l'Església que foren especialment configurades durant el període medieval i als quals hem cregut oportú dedicar-hi una menció especial. Així en el primer apèndix es tracta la Història de la Cúria romana durant l'edat mitjana i en l'apèndix segon sobre la Història dels Conclaves durant aquest mateix període.

El llibre conté una part final amb un recull de vint-i-cinc textos diversos com a propostes per a fer a classe exercicis de comentari de text, que permetin aprofundir en els temes tractats seguint els escrits contemporanis o recents als esdeveniments històrics proposats per a l'estudi. En aquest recull, cal destacar el bon servei que m'ha fet el llibre d'Emilio Mitre, sobre textos i documents d'època medieval, publicat a Barcelona l'any 1998, i que cito de manera completa a la bibliografia final.

Per últim, incorporo diversos mapes que pretenen ajudar a situar geogràficament molts dels elements treballats en els temes (països, regnes, fronteres, àrees d'influència, desplaçaments, migracions, campanyes, fundacions...). S'hi troba també un llistat dels Pontífexs de l'edat Medieval, així com dues cronologies, una sobre els Concilis Ecumènics i Generals que es van celebrar des del s. iv al s. xv; i una segona cronologia general de l'Església d'aquest període així com dels fets més destacats que va viure.

Les fonts consultades en l'elaboració del manual són prou diverses i variades com per permetre'ns d'oferir una visió, al meu parer, suficientment actualitzada, sobre l'*estatus quaestionis* vigent dels temes tractats. La historiografia actual continua aportant noves perspectives i dades sobre molts temes sempre oberts, i la consulta d'obres notables de publicació recent, sobretot dirigides per historiadors i escoles de renom, m'ha permès d'oferir un resultat final, crec, prou acurat al respecte. En la darrera bibliografia (més enllà de les bibliografies recomanades per a cada tema), s'hi pot trobar la totalitat de les obres consultades.

Tot plegat fa que ens trobem davant d'un manual que no té cap altra pretensió que esdevenir una eina útil per poder fer una ullada sistematitzada i general a un període de la història de l'Església que comença al final de l'era tardoromana (segles v-vi) i que culmina amb l'inici de l'Humanisme i el Renaixement (segle xv). És un manual que pretén ajudar a comprendre i conèixer millor els aproximadament mil anys que constitueixen la vida de l'Església durant l'edat medieval.

Mn. David ABADÍAS I AURÍN

Matadepera, 24 de maig del 2015, Festivitat de Pentecosta

Tema 1

BISBES I MONJOS: CONTINUÏTAT I EXPANSIÓ

Com tota realitat humana, l'Imperi romà patia crisis regularment, però fins al segle v les havia superades totes. Ara bé, de cada crisi, en quedava alguna debilitat afegida i era sols qüestió de temps que una crisi fos més forta que la capacitat de resistència i regeneració romanes. Això succeí al segle v, quan, arrossegant unes deficiències polítiques, militars i econòmiques, l'Imperi romà d'Occident ja no tingué capacitat per controlar les situacions i començà a ser desbordat. En aquell temps, l'Imperi ja era majoritàriament cristià i, a la vegada, l'Església cristiana s'havia romanitzat amb força rapidesa. A finals del segle v i durant el segle vi, la romanitas s'identificà amb la christianitas, i mentre que les legions, l'emperador i el funcionariat expandiren i enfortiren l'Imperi, la nova romanitas cristiana s'estengué gràcies als missioners, s'enfortí amb la cura dels bisbes i s'enriquí culturalment i espiritual amb els monjos. A finals del segle v sorgí un món nou, on romans i germànics compartiren una mateixa història i, sobretot, una mateixa fe, que creà el gresol d'una nova realitat. Una christianitas que continuà expansionant-se, i va arribar molt més enllà del que mai no ho havien fet les legions romanes. Els promotors, que obriren nous camins i consolidaren els ja establerts, foren els bisbes i monjos cristians, veritables agents d'evangelització i constructors d'una nova Europa.

ELS INICIS DEL MÓN NOU: ELS SEGLES V I VI

Als inicis del segle vi, el cristianisme estava dividit en quatre grans esferes: per una banda les noves esglésies romanogermàniques, fortament vinculades als nous regnes resultants de la fragmentació de l'Occident romà, que tenien una especial relació amb la ciutat de Roma i el seu bisbe, el successor de Pere. El segon gran nucli era l'Església de Constantinoble, de tradició i fe profundament

calcedonianes, que vivia sota una tutela directa i a voltes asfixiant de l'emperador romà d'Orient. Un tercer bloc el configuraven les esglésies d'Egipte i l'oest de Síria, més allunyades de la fe de Calcedònia i amb una forta vinculació al monofisisme. Finalment, el quart grup, i el més petit, era l'Església de l'est de Síria, una entitat cada cop més independent i profundament afectada per la seva proximitat amb Pèrsia i el món àrab. La història de les esglésies cristianes dels segles V al VII és una història marcada per dos elements: d'una banda, pel devenir polític del moment, i, de l'altra, per les tensions doctrinals i dogmàtiques, que van ser tractades i solucionades en bona part pels concilis ecumènics. Cal tenir ben presents aquests dos elements per entendre la complexitat d'aquest període.

A Occident, la caiguda i fragmentació del poder imperial va produir una nova realitat geogràfica i política. Mentre a Orient, les zones coptes i siríaqües reclamaven cada cop més una atenció especial a causa de les seves dissertacions teològiques, que qüestionaven i fins i tot rebutjaven l'ortodòxia constantinopolitana, a Occident els nous regnes romanogermànics s'anaven establint, malgrat alguns episodis encara de forts canvis en algunes zones: els burgundis van ser assimilats pels francs l'any 524, el regne vàndal d'Àfrica va ser destruït l'any 534 i els ostrogots van ser definitivament conquerits pels bizantins l'any 554. Finalment, l'any 558, va arribar al nord d'Itàlia un nou grup tribal d'origen escandinau, els llombards, que van conquerir una bona part del territori italià que tant havia costat de recuperar als exèrcits romano-bizantins. A Orient, la relació sempre tensa amb els perses portaria, al llarg dels segles VI i VII, a un estat de guerra semipermanent, que va sacsejar fortament el territori romà oriental.

Durant aquells anys, Occident es descentralitzà. Les capitals imperials (Roma, Milà, Ravenna o Trèveris) deixaren de ser l'eix vertebrador, per ser substituïdes per una sèrie de noves capitals locals que es convertiren en epicentres econòmics, polítics i militars. Tots aquests nous epicentres pretenien, en bona mesura, mantenir la romanitat dins la nova situació social. Com afirmava Teodoric, «Tots els gots amb aspiracions volen assemblejar-se als romans». Les transformacions socials i polítiques dels segles V i VI ja no foren destructives ràtzies de pillatge, sinó moviments migratoris que cercaven nous espais on viure, i per tant, el sentit comú imposà la conservació abans que la destrucció. L'ostrogot Odoacre, quan prengué el poder sobre Itàlia, es declarà súbdit imperial. La realitat és que aquests nous regnes romanogermànics eren totalment independents de Bizanci, però volien mantenir l'esperit i la praxi de la *romanitas*, el protocol imperial, els vestits i les formes romanes, com a indicador no sols del seu nivell de civilització, sinó també perquè es consideraven els veritables continuadors i successors dels emperadors romans.

EL ROL EPISCOPAL DURANT ELS SEGLES V I VI

El món cristià també es va haver d'adaptar a la nova situació sociopolítica. Les esglésies occidentals, l'Església bizantina, l'Església copta i l'Església siríaca van haver d'evolucionar i trobar el seu espai dins d'aquell nou context marcat per la inestabilitat política i les controvèrsies doctrinals. Tant a Orient com a Occident, el bisbe era el cap de la comunitat cristiana, i exercia el seu rol sobre els cristians de la ciutat i del territori que en formava part. A Occident, el poder i la influència episcopals no es van veure afectats, però com a fruit dels temps, igual que la *civitas* va perdre el control sobre el territori circumdant (Alexandria sobre l'Alt Nil, Constantinoble sobre Armènia, Roma sobre Itàlia...), l'autoritat episcopal va perdre força fora dels murs de la ciutat. El tradicional nexce entre *municipium* i *territorium* s'havia tornat més difícil de mantenir, fet que va dificultar durant els segles v i vi el desenvolupament de la vida cristiana rural. Malgrat tot, els bisbes procuraven conservar la pròpia posició dins la *civitas*. Un signe de fortalesa era construir o ampliar les basíliques, seguint la tradició romana d'oferir edificis nobles al servei del bé comú. Sobre un antic temple o uns banys o un hipòdrom, es construïen noves i imponents basíliques, que ajudaven a crear un sentit de continuïtat amb el passat romà, tot aportant un signe d'estabilitat i pau. Evidentment, els nous edificis també tenien una intenció teològica i pastoral, bo i subratllant el rol dels representants eclesials com a guies i pastors del poble de Déu. En aquests edificis, hi trobem també la continuïtat (tot i que molt menor que en l'època romana) de les arts: pintures, mosaics, construccions, orfebreria... Això mateix passa amb la cultura, que va trobar un refugi, primer en els bisbes i, després, en els monestirs: les obres clàssiques van ser guardades i copiades, juntament amb les noves obres bíbliques i patristiques. A més, les basíliques oferien un ambient de pau, seguretat i consol, del qual tots els ciutadans podien gaudir, amb la certesa de les garanties que ofería l'espai sagrat. Les imatges, les processons i la litúrgia intentaven no sols obrir espais d'encontre amb el sagrat, sinó que també oferien una imatge ideal de la *societas* que s'havia de reproduir a la terra, ja que el poder civil estava cridat a protegir i salvaguardar els seus súbdits, tot i que la realitat de cada dia no sempre coincidia amb l'ideal.

De fet, els bisbes sovint tenien una posició fràgil, no exempta d'episodis difícils. A Orient, l'episcopat estava sota la constant mirada imperial, que acostumava a actuar de manera arbitrària per motius més polítics que religiosos. A Occident, el risc i el repte era dur a terme els processos que asseguressin una conversió cristiana real dels nous líders polítics. En molts llocs, el pas de l'arrianisme al catolicisme, o del paganisme al cristianisme, encara arrossegava punts foscos, i sovint calia mantenir una catequesi permanent sobre els neoconversos, ja que res no es podia donar per segur. En aquest període, una

de les grans eines utilitzades amb aquesta finalitat foren les homilies. Sovint inspirades en tractats de sant Agustí o de Cesari d'Arlés, els bisbes no perdien l'ocasió de recordar als nous cristians els camins de salvació, que passaven per respectar el que era sagrat en tota circumstància. Gregori el Gran a Occident i Joan Crisòstom (uns segles abans) a Orient, aprofundiren i reflexionaren sobre la importància de la prèdica i del seu impacte. Tots dos oferiren mètodes i deixaren tractats sobre el tema, que tingueren molta influència durant aquests segles.

EL CANVI DE LA SITUACIÓ DE L'ESGLÉSIA DEL SEGLE IV A L'ESGLÉSIA DEL SEGLE VI

Quan es desintegra l'estructura imperial a Occident, l'ajuda, els privilegis i els recursos que rebia l'Església de l'Imperi romà desapareixen. Entre l'any 313 i el 451, les ajudes estatals foren molt significatives per dur a terme la tasca evangelitzadora de l'Església. Al llarg del segle IV calgué evangelitzar el poble romà, que encara era majoritàriament pagà, i organitzar i enfortir l'estructura eclesial. L'estat hi col·laborà i ajudà l'Església a dur a terme aquest projecte.

Cal recordar que abans de l'Edicte de Milà, l'Església estava prou organitzada a nivell intern. Durant els segles II i III s'havia anat configurant i establint el monarquisme episcopal, que esdevingué el model organitzatiu jeràrquic que configurà les esglésies cristianes. També fou important l'aparició de les noves comunitats monàstiques als inicis del segle IV, que tingueren molta força especialment a Orient. A l'Imperi, a principis del segle IV, els cristians eren una minoria (possiblement un 10 o un 15 per cent d'una població romana estimada d'uns vuitanta milions de persones), però els cristians eren un col·lectiu molt estès, ben organitzat i molt actiu en tot l'Imperi. Aquests segurament van ser alguns dels elements que van atraure l'emperador Constantí per fer de l'Església catòlica la seva aliada en la tasca de consolidar la unitat territorial i religiosa de l'Imperi romà. Ara, a finals del segle V, l'Església tornava a quedar-se sola a l'hora d'organitzar-se internament (vida cristiana dins dels bisbats) i externament (acció missionera vers els pagans). A Occident, a aquestes dues tasques, encara s'hi havia d'afegir, del segle V al VII, la necessitat de tractar amb l'arrianisme germànic i cercar la conversió dels pobles nous. Els bisbes i els monjos foren els dos estaments més ben organitzats i més actius en aquesta triple tasca. I en no pocs casos veurem bisbes que fan de missioners i missioners que esdevenen bisbes. Potser podríem assenyalar, d'una manera simple, un cert repartiment de tasques pastorals: els bisbes s'encarreguen d'organitzar les esglésies locals (espais establerts) i els monjos-missioners es dediquen a la missió de frontera (espais nous). Aquesta fou la praxi habitual al llarg del període comprès entre els segles VI i IX.

ELS DIVERSOS MODELS EVANGELITZADORS

Les missions eren promogudes per l'Església de Roma, les esglésies locals i els monestirs, però els models de missió no eren homogenis. Cal desglossar els diferents factors que expliquen la diversitat d'estils missioners, i que són: l'època, el context on neixen, l'espiritualitat que els sosté i inspira i, finalment, els llocs i pobles als quals van adreçades. Els elements comuns, en canvi, es mostren més fàcilment quan analitzem les dificultats que afronten: es duen a terme enmig de pobles pagans, lluny dels espais coneguts, i sovint amb grans possibilitats de martiri.

Alguns estudiosos han establert tres models d'acció missionera de l'Església de l'alta edat mitjana:

- El primer model s'establí entre els segles III i V. Es tractava d'una predicació elaborada i pastoral, que tenia com a objectiu principal la conversió dels romans pagans. Un bon exemple en són les prèdiques i els escrits del bisbe Martí de Tours. A partir del segle IV, a aquesta predicació amb mires a la conversió del poble romà, s'hi afegien les disputes amb les diverses heretgies cristianes que anaven apareixent. Una figura prou significativa d'aquesta acció apològica és el bisbe Agustí d'Hipona. Davant dels reptes i les dificultats amb què es troba l'Església dels segles IV i V, es proposa sempre el combat espiritual, que es duu a terme des de la pregària i la vida exemplar. L'objectiu és la destrucció del paganisme, tot mostrant la mentida de les religions idolàtriques. Les eines utilitzades són les obres apològiques i les prèdiques.
- El segon model evangelitzador fou l'establert pel papa Gregori el Gran. El projecte de Gregori el trobem ben explicat en les directrius i cartes escrites amb ocasió de la missió d'Agustí i els seus monjos a Anglaterra a finals del segle VI. Gregori convida els seus missioners que facin un treball en equip i en constant contacte amb la seu de Roma. Gregori proposa una inculturació en l'espai: transformar els llocs sagrats pagans en espais cristians. És una predicació de convenciment, sense violència i amb paciència. Es tracta de cristianitzar els espais, les festes, el calendari i la vida ordinària dels pobles pagans.
- El tercer model evangelitzador fou l'utilitzat principalment pels monjos celtes (irlandesos majoritàriament). En llurs monestirs vivien un cristianisme força radical, que sovint es concretava en accions contundents no exemptes de risc. La missió s'inspira en una *pelegrinatio* que esdevé *missio ad gentes*. Potser amb un origen més penitencial que estrictament missional, grups de monjos es posaven en mans de la Providència i anaven a llocs pagans a anunciar l'evangeli. D'un elevat rigorisme personal i amb

un to fortament radical, tenien ben present la possibilitat —a voltes buscada— del martiri. Aquest tercer model missioner fou iniciat al segle vi pels monjos irlandesos, i fou continuat pels monjos anglesos i francs al llarg dels segles vii al ix. El seu camp d'acció foren principalment les terres anglosaxones i les terres germàniques paganes.

D'entre tots els monjos missioners que podem incloure en aquest tercer model, cal destacar els monjos irlandesos Columbà de Iona (521-597) i Columbanus de Luxeil (540-615), dos dels evangelitzadors més actius i prolífics d'aquest període missioner de l'Església celta. Van fundar més de seixanta comunitats monàstiques a Anglaterra, al regne franc, a zones frontereres de Germània (a les zones dels frisons, alamans i bavaresos), i fins i tot van arribar a la Itàlia llombarda (monestir de Bobbio). Van ser portadors de la litúrgia celta (de la qual van fer conèixer i van estendre la confessió auricular personal i la pràctica de la penitència reglada) i d'una ascesi molt coherent, rigorosa i impactant, que els va ajudar a dur a terme la seva tasca missionera en territoris molt perillosos i en condicions molt precàries, i, a la vegada, va contribuir a donar un testimoni de vida que va convèncer molts per la seva exemplaritat i fortalesa. El deute que tenim amb els missioners irlandesos i celtas és immens. Posteriorment, la influència del cristianisme celta anà decreixent, davant de l'èxit i la força de la litúrgia i praxi romanes, que s'anaren imposant fins i tot en terres originàries de tradició celta. A partir del segle ix, el monaquisme celta, que durant anys s'havia estès per tot el continent amb noves comunitats, acabà desapareixent en ser substituït per l'esperit benedictí durant l'Imperi carolingi, especialment després de la reforma religiosa del Concili d'Aquisgrà del 816.

GREGORI EL GRAN

D'aquest període convuls i, a la vegada, amarat d'esperit missioner i evangelitzador, la gran figura que obligatòriament hem d'esmentar és la del bisbe de Roma Gregori I el Gran. Del 590 al 604, no sols dirigí l'Església de Roma, sinó que també participà activament en l'organització de l'Església a Occident, i fou un dels bisbes romans que més fonaments creà per configurar el rol central i dirigent del patriarca d'Occident. Gregori assumí el seu ministeri petrí conscient del paper que havia de fer com a successor de Pere. El bisbe de Roma esdevingué una figura generadora d'unitat (font de comunió), d'ensenyament (font de magisteri) i de disciplina eclesiàstica i organització (font d'autoritat). D'aquesta figura única (no sempre acceptada per tothom) en sorgí com a fruit més visible i perdurable la unitat de les esglésies locals a l'entorn de la seu del successor de Pere. Gregori venia del món civil (fou *Praefectus Urbis* de Roma),

fet que el convertí en un excel·lent administrador dels béns de l'Església, en favor especialment dels més necessitats. Deixà la carrera civil, vengué els seus béns familiars (venia d'una família senatorial), i entrà a la vida monàstica. D'aquí li vingué la seva passió per sant Pau, per les obres de sant Agustí i la seva fascinació per la figura de sant Benet de Núrsia, del qual va escriure una biografia. Tenia una bona experiència diplomàtica, adquirida principalment de la seva època com a representant del papa a la cort de Bizanci (fet que li fou útil posteriorment en les tensions entre Roma i Constantinoble). Així doncs, ens trobem davant d'una figura de gran qualitat humana i espiritual, amb experiència en el món civil i diplomàtic. És una de les grans personalitats de l'Església en una època en què els bisbes sovint provenen de famílies notables romanes, i per tant són gent amb una bona formació i una gran capacitat de gestió, sense que això signifiqui una menor qualitat espiritual. Fou un període força únic en aquest sentit, i es pot dir que fou una era daurada on l'Església sovint disposà dels millors en els llocs de responsabilitat i govern. En síntesi, de Gregori el Gran, cal destacar-ne tres elements:

El primer, la seva visió de l'ofici papal com una projecció ampliada de l'ofici episcopal. Allò que un bisbe feia a la seva diòcesi (garant d'unitat, de sana doctrina i de bon govern), el papa ho havia de fer a escala universal (amb especial incidència a Occident). Aquesta visió, que en cert sentit ja la trobem en el bisbe de Roma Climent I (89-97), va entrar en conflicte amb les pretensions del patriarcat de Bizanci d'esdevenir seu ecumènica al mateix nivell i honor que Roma. Com a patriarca d'Occident, bisbe de Roma i successor de sant Pere, Gregori s'encarrega de formar i generar un episcopat digne i preparat per exercir el seu rol al servei de les esglésies locals. A les seves epístoles, i especialment a la *Regla Pastoral*, hi trobarem el full de ruta que Gregori proposava als seus germans en l'episcopat, dels quals indicava que havien de ser un col·lectiu de gent preparada i ben escollida per la seva capacitat de combinar la vida ascètica del monjo i la pastoral del missioner. Gregori demanava als bisbes que exercissin la *condescensio*, és a dir, la compassiva capacitat de posar-se a l'alçada de les circumstàncies de cada una de les ovelles del ramat que els hagi estat confiat. Gregori entenia la tasca del bisbe (*officium*) més com una funció carismàtica que no pas burocràtica, on la *praedicatio* i la *missio* eren les dues accions més configuratives. Les seves constants intervencions en els assumptes d'altres esglésies eren fetes des de la clara visió universal que atribuïa a la seu petrina. Són epístoles sovint serenes, intel·ligents, argumentades (*dialectio*) i a voltes contundents i taxatives (com es veu en algunes cartes tenses dirigides al bisbe bizantí de Ravenna). Però segons Gregori, el rol del bisbe no acabava amb les exigències espirituals. El bisbe també havia de tenir cura de les necessitats materials de la seva comunitat. Gregori utilitzà les

possessions de l'Església de Roma a Sicília i al sud peninsular per alleujar les periòdiques epidèmies de fam que patia el poble de Roma. Gregori escrivia als seus administradors perquè fossin justos amb els treballadors, paguessin sous dignes i tinguessin cura de les seves necessitats. Són també en cert sentit, cartes de justícia social: la caritat comença per casa. Els excedents de blat havien de ser enviats a Roma per ajudar a compensar la carestia que sovint patia la ciutat. El patrimoni de Pere estava al servei dels pobres i necessitats. Aquestes propietats van ser la primera base del *Patrimonium Petri*, que amb el pas dels segles va donar peu a la creació dels Estats Pontificis.

El segon element que cal destacar en Gregori és la seva visió d'una nova Europa. Segons ell, els regnes romanogermànics eren la llavor providencial d'un nou ordre espiritual del món. Partia de la visió de l'agustinisme polític, on l'Església no quedava subordinada als poders mundans, sinó que, un cop reconeguda la primacia de l'ordre espiritual per sobre del temporal, aquest últim havia d'ajudar al primer a dur a terme els plans divins (la salvació de les ànimes). Arran de les seves conversions al catolicisme, els nous monarques occidentals havien acollit el concepte de reialesa sacral (amb el gest de la unció dels monarques), beneïda i promoguda per l'Església. La política de Gregori era radicalment nova, i la feia mirant a Occident (regnes germànics) i al nord (territoris pagans), on la novetat del moment permetia gestar noves perspectives missionals. A Orient, no cal dir que ni l'emperador bizantí ni el patriarca de Constantinoble (subordinat a l'emperador) no van acceptar aquesta visió. A Orient imperava el cesaropapisme, on l'ordre espiritual servia i ajudava (i no al revés, com deia Gregori) l'ordre temporal, volgut i escollit per Déu.

Finalment, el tercer element que cal destacar és la seva vinculació especial amb el monacat. Gregori fou ell mateix monjo, i així visqué sempre. Ho féu quan era nunci (*apocrisarius*) del papa Pelagi II a Constantinoble i també mantingué aquest estil de vida posteriorment com a bisbe de Roma. La seva vida fou austera i senzilla, alternant espais de pregària, estudi i servei pastoral. Els monjos trobaren en ell un protector i un pastor, sempre disposat a promoure i ajudar políticament i material les iniciatives missioneres dels monjos. Gregori escrivia i exhortava els reis cristians a ajudar materialment els missioners que treballaven en les seves fronteres, i ell mateix ajudava amb títols i privilegis els líders missionals. Això comportà que els missioners se sentissin especialment vinculats a la seu petrina i transmetessin aquesta especial relació i devoció vers el successor de Pere a les noves esglésies que fundaren. Els monjos foren sovint els grans promotors del papat dins la cristiandat, especialment als territoris pagans on anaven. Gregori també fou el gran promotor de la figura i la regla

de Sant Benet, a través de la biografia del sant que va escriure en el seu llibre *Els Diàlegs*.

Alguns especialistes sobre la figura de Gregori el Gran indiquen que l'acció duta a terme durant el seu pontificat no l'hem de veure tant com una estratègia política per establir un *principatus* eclesiàstic per sobre dels regnes germànics, sinó més aviat com un projecte religiós i eclesiàstic de gran magnitud, marcat per una visió innovadora que reconfigurava l'equilibri entre el Mediterrani i les regions atlàntiques. Gregori també plantejava a l'Església un pas més (d'inspiració agustiniana) en el seguiment del Crist, que consistia a convidar el cristià a passar del que Jesús «era» per centrar-se en el que Jesús «feia», és a dir, que l'atenció del cristià havia d'estar menys focalitzada en la reflexió teològica sobre Crist i més en la imitació antropològica de la seva vida. Una nova proposta entre la fidelitat a la tradició i la reflexió crítica (entre *auctoritas* i *ratio*) que marcà el pensament teològic medieval. Monjos i bisbes lideraren aquest nou món, que configura i redefineix la posició de l'Església als llocs coneguts i que obre horitzons i noves possibilitats als llocs desconeguts.

Cal fer un esment especial a la defensa, ja esmentada, que sempre féu Gregori dels drets de la seu de Pere. Seguint ja la tradició antiga, defensada pel papa Esteve I (254-257), Damas I (366-384), Innocenci I (402-417), Lleó I (440-461), Gelasi I (492-496) i altres, les tres seus patriarcalcs (Roma, Alexandria i Antioquia) tenien un pes especial dins l'orbe cristià pel fet d'haver estat fundades pels apòstols (dues de les quals per l'apòstol Pere). Però Roma era la primera de totes, per ser el lloc del martiri de Pere i Pau i on es conservaven els seus ossos. Aquesta primacia, ja reconeguda al Concili de Nicea (325), fou posada en dubte per la política imperial quan Constantinoble intentà imposar-se per decret a les altres seus antigues. Gregori fou defensor clar d'una primacia i tradició que ningú, i això inclou Constantinoble, no podia negar ni usurpar. Amb la caiguda d'Alexandria, Antioquia i Jerusalem a mans dels àrabs, la disputa del rol primacial dins de la cristiandat quedà polaritzada entre Roma i Constantinoble, i sovint marcà unes relacions no exemptes de tensió.

LES OBRES DE GREGORI EL GRAN

De Gregori també cal ressaltar una faceta important, que ja hem esmentat: les seves obres escrites. Algunes d'elles, com la *Regla pastoral*, tindran una forta influència durant l'edat mitjana.

Liber Regulae Pastoralis (Regla pastoral): Gregori la començà a l'inici del seu pontificat, cap al 591. Està dedicada al bisbe Joan de Ravenna, al

qual volia ajudar en el seu bon exercici del ministeri pastoral. Era, per tant, un tractat més pensat per a bisbes que per a preveres, tot i que resultava una obra útil per a qualsevol pastor dedicat a la cura d'ànimes. Traduïda ràpidament al grec, va tenir una gran difusió pels medis de l'època. Des d'Hispania, Leandre de Sevilla va escriure agraint la *Regla*, igual que el patriarca d'Antioquia, o Joan Clímac, des del Sinaí, que va utilitzar la *Regla* de Gregori com a inspiració per escriure *Scala Paradisi*. Sant Colombà, un dels grans missioners i fundadors de monestirs de l'època, també en va parlar molt bé. La *Regla* de Gregori fou comparada amb el *Discurso Apologético*, de Gregori Nazianzé, o el tractat *Sobre el Sacerdocí*, de Joan Crisòstom.

Homelia in Evangelia (Homilies sobre els evangelis): De Gregori ens han arribat algunes de les seves homilies fetes al poble durant els anys 590 i 591, que foren publicades l'any 593. Les homilies, en forma de diàlegs (seguint l'estil de sant Agustí), foren pronunciades, aquell any pastoral, per les diverses basíliques de Roma. Són un model d'exegesi bíblica, d'estil concret i senzill, i en destaca l'amabilitat del llenguatge emprat.

Expositiones in Canticum Canticorum (Comentaris al Càntic dels Càntics): Daten de l'època en què Gregori vivia al monestir del Celio. Són ensenyaments i comentaris exegètics que va fer als monjos de la comunitat i que un d'ells va recollir per escrit.

Dialogorum libri IV de vita et miraculis patrum italicorum (Els Diàlegs): Aquesta obra fou iniciada el 593, per tant al cap de poc temps d'esdevenir papa. Són les converses que el papa té amb el seu amic diaca Pere. Es tracta de fets i anècdotes de rerefons evangèlic, que pretenen ajudar el poble amb un llenguatge senzill i planer. Gregori proposa l'exemple de cristians notables per viure la vida evangèlica. El llibre II està dedicat a sant Benet de Núrsia i es considera la biografia més antiga de sant Benet.

Gregorii I papae Registrum Epistolarum (Epistolari de Gregori): Tenim unes 856 cartes del papa Gregori escrites a diverses persones (reis, bisbes, l'emperador i l'emperadriu, clergues, funcionaris...), que foren conservades al Registre Lateranense. Contenen diverses temàtiques, que van des de reflexions teològiques fins a qüestions administratives.

Moralia in Job (Comentari al Llibre de Job): És l'obra més extensa i important que Gregori va escriure durant el seu temps a Constantinoble. És un tractat de temàtica moral. Acabat al voltant de l'any 595, constava de 35 llibres (l'equivalent a sis volums actuals).

Homiliae in Hiezechielem prophetam (Homilies sobre Ezequiel): Gregori va fer aquestes homilies a un grup escollit, a la basílica del Laterà, entre els últims mesos de 593 i els primers mesos de 594, mentre Roma

era assetjada pels llombards. L'any 601, a petició dels monjos de sant Andrea del Celio, el papa les va compilar en forma de llibre, que fou publicat aquell mateix any. Tanmateix, és una obra incompleta perquè només va tenir temps per comentar els tres primers capítols d'Ezequiel (llibre I) i el capítol 40 (llibre II).

Durant els segles v i vi, l'Occident europeu va variar profundament. Es va fragmentar, es va adaptar i es va ressituar amb episodis de gran dificultat i violència. Enmig de tot aquest daltabaix, l'Església va romandre com una de les poques, sinó l'única institució romana que va sobreviure i que va trobar espai en el nou ordre. Conscient de les dificultats de l'època, va tenir cura de les necessitats dels fidels tant a les ciutats com als pobles. Al costat dels nous líders polítics, va acompanyar processos de conversió vers el catolicisme i va establir una aliança amb les monarquies emergents. Des del monacat es van crear uns espais de pregària que van ser gènesi de cultura. Malgrat el daltabaix que es va produir durant els segles v i vi als claustres, va començar una recuperació lenta i sistemàtica del saber antic. També es van obrir nous espais i terres de missió i evangelització. La nova era de la *christianitas* s'anava definint i expandint, principalment de la mà dels monjos i dels missioners. Tenia un nou horitzó: el nord i l'est europeu. Mentrestant, l'episcopat va establir ponts vitals amb les monarquies romanogermàniques i es van consolidar les esglésies locals dins l'àmbit dels nous regnes: assistim al naixement i a la consolidació de les esglésies nacionals.

Per ampliar-ne l'estudi

MARKUS, R. A., *Gregory the Great and his World*, Cambridge: Cambridge University Press 1997.

GANDOLFO, E., *San Gregorio Magno, Servo di Dio*, Ciutat del Vaticà: Libreria Editrice Vaticana 1998.

MITRE, E., *Una primera Europa (400-1000)*, Madrid: Encuentro 2009.

ORLANDIS, J., *Europa y sus raíces cristianas*, Madrid: Rialp 2004.

HEATHER, P., *La restauración de Roma: bárbaros, papas y pretendientes al trono*, Madrid: Crítica 2013.